

Tomasz SNARSKI*

MIĘDZY FILOZOFIĄ A TEOLOGIĄ PRAWA KARNEGO Kilka refleksji wokół nauczania papieża Franciszka na temat kary, miłosierdzia i sprawiedliwości

Ujęcie miłosierdzia w personalistycznej perspektywie katolickiej w szczególności sposób akcentuje godność osobową człowieka i zdecydowanie odbiega od potocznych i słownikowych ujęć miłosierdzia, które często można spotkać w karnoprawnej literaturze przedmiotu. Mamy do czynienia z niezwykle bogatą treściowo koncepcją, która nie tylko zawiera treści teologiczne, ale także (bezpośrednio bądź pośrednio) wykorzystuje argumentację filozoficzną.

Nauczanie Kościoła katolickiego w zakresie prawa karnego nie przestaje interesować współczesnych badaczy. Odnotować można ukazywanie się zarówno prac monograficznych na ten temat, jak i artykułów, tak o charakterze ogólnym, jak i odnoszących się do poszczególnych problemów¹. Jednocześnie chociażby pojęcia prawa oraz sprawiedliwości wchodzą w zakres różnorodnych zagadnień podejmowanych przez papieży w ramach katolickiej nauki społecznej². Czy jednak obecność we współczesnym katolickim nauczaniu społecznym kwestii związanych z prawem, w tym z prawem karnym, spotyka się z adekwatną recepcją w naukach prawnych? Czy nauki penalne dysponują wystarczającymi metodami badawczymi, by poddać racjonalnej krytyce dezzyderaty formułowane w nauczaniu społecznym Kościoła katolickiego, a dotyczące prawa karnego? Jak zapewnić merytoryczny dyskurs między naukami prawnymi a katolickim nauczaniem społecznym i teologią?

Pytania te tym bardziej domagają się odpowiedzi, jeśli wziąć pod uwagę kulturowo-aksjologiczne aspekty prawa. Jarosław Warylewski stwierdza: „Wpływ chrześcijaństwa, a w szczególności Kościoła katolickiego, na prawo karne, na sprawowanie wymiaru sprawiedliwości karnej i na ich rozwój jest, jak sądzę, we współczesnej polskiej nauce prawa karnego niedoceniany

* Dr Tomasz Snarski – Katedra Prawa Karnego Materialnego i Kryminologii, Uniwersytet Gdański, e-mail: tomasz.snarski@ug.edu.pl, ORCID 0000-0003-2803-5574 [pełna nota o Autorze na końcu numeru].

¹ Zob. np. F. C i e p ł y, *Chrześcijańska koncepcja kary kryminalnej a współczesne poglądy na karę*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2010; J. W i d a c k i, *Filozofia prawa karnego z punktu widzenia nauki Kościoła*, „Palestra” 33(1989) nr 5-7 (377-379), s. 83-99; *Zagadnienia prawa karnego na tle nauczania Jana Pawła II*, red. A. Grześkowiak, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006.

² Zob. M. S a d o w s k i, *Kilka uwag o nauczaniu społecznym papieża Franciszka*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Lublin – Polonia. Sectio G” 66(2019) nr 1, s. 351-362.

i wręcz zapomniany. To, że typy reakcji karnej na przestępstwo, sposoby rozwiązywania konfliktów społecznych, organizacja sądownictwa i świadczenie pomocy prawnej należą do sfery cywilizacyjno-kulturowej, nie budzi żadnych wątpliwości. Co więcej, tak jak istnieje rzymska kultura prawna czy kultura prawna judaizmu, tak też istnieje chrześcijańska kultura prawna, a w jej ramach chrześcijańska kultura prawa karnego³. Niektórzy autorzy doprecyzowują, że kultura prawna katolicyzmu jest w istocie „kulturą życia”⁴.

Interesująca w tym kontekście jest obserwacja Wojciecha Zalewskiego, który analizując ideę sprawiedliwości naprawczej jako paradygmatyczną dla prawa karnego, podkreśla: „Sposoby radzenia sobie z problemem przestępczości mogą być różne. W rozwoju historycznym możemy mówić od dwóch zasadniczych modelach. Pierwszy model oparty na filozofii cierpienia, to model retrybucyjny. Drugi, historycznie starszy i kulturowo bardziej rozpowszechniony, to model sprawiedliwości restaurującej, naprawczej. [...] Model retrybucyjny jest charakterystyczny dla kultury zachodniej, która jakkolwiek wyrosła z chrześcijaństwa, odrzuca jego podstawowe założenia miłości bliźniego, gdy chodzi o wymiar kary. Przyjmuje się, że jest zasadne, potrzebne, a nawet moralne odpłacać złem za zło”⁵.

Widzimy wyraźnie, że dla badaczy prawa karnego (jak i prawa w ogóle) nie pozostaje obojętne, co do powiedzenia na temat szeroko rozumianego prawa karnego i jego instytucji ma chrześcijaństwo – jakie jest jego oddziaływanie na kształt poszczególnych instytucji prawa karnego czy poglądów filozoficzno-prawnych⁶. Czy chrześcijańska kultura prawna, identyfikowana chociażby z „kulturą życia”, może współcześnie wspierać model retrybucyjny, czy raczej winna sprzyjać modelowi restaurującemu (naprawczemu) w prawie karnym? Czy możliwe jest wyróżnienie kompleksowego zespołu twierdzeń o prawie karnym w oparciu o rekonstrukcję treści współczesnego nauczania Kościoła na temat prawa karnego? Dodajmy, że już w tych pierwszych pytaniach uwidacznia się konieczność podjęcia zarówno studiów interdyscyplinarnych

³ J. W a r y l e w s k i, *Krzyże i kapliczki pokutne (pojednania), jako element średniowiecznej jurysdykcji karnej*, „Studia Gdańskie” 2016, nr 38, s. 149.

⁴ Zob. A. K o r o n k i e w i c z, *Kultura prawna katolicyzmu jako kultura życia – Kościół katolicki a prawo karne. Wybrane zagadnienia*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Przegląd Prawa i Administracji” 2008, nr 77, s. 195-212; zob. też: T. S n a r s k i, *Hospicjum bł. ks. Michała Sopočki w Wilnie. Pedagogika miejsca wobec wartości, praw człowieka oraz kultury*, w: *Kultura polska na Litwie*, red. W. Lis, Wydawnictwo KUL, Lublin 2021, s. 519-547.

⁵ W. Z a l e w s k i, *Sprawiedliwość naprawcza. Początek ewolucji polskiego prawa karnego?*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2006, s. 328.

⁶ Jednym z najbardziej interesujących współczesnych kierunków integrujących naukę prawa z katolicką tradycją intelektualną, w tym z nauczaniem społecznym Kościoła, jest tak zwana katolicka teoria prawa w Stanach Zjednoczonych (szerzej na ten temat zob. G. M a r o Ń, *Katolicka teoria prawa jako kierunek we współczesnej amerykańskiej jurysprudencji*, „Gubernaculum et Administratio” 2019, nr 1(19), s. 63-88).

(uwzględniających, między innymi, tak prawo i filozofię, jak i teologię), jak też próby namysłu nad metodologią nauk penalnych w zakresie badań nad nauczaniem Kościoła katolickiego poświęconym prawu karnemu.

Wypada także wskazać, że w roku 2016 Alicja Grześkowiak opublikowała obszerne studium referujące nauczanie papieża Franciszka odnoszące się do prawa karnego i jego zagadnień⁷. Założeniem niniejszego opracowania jest zatem nie tyle horyzontalna analiza nauczania tegoż Papieża odnośnie do prawa karnego, ile skupienie się na pewnym wycinku tego nauczania, związanym z zagadnieniami kary, miłosierdzia i sprawiedliwości. Niniejsze rozważania zawierać będą refleksję nad tymi pojęciami dokonaną w oparciu o poglądy papieża Franciszka z uwzględnieniem inter alia założeń katolickiej personalistycznej koncepcji miłosierdzia. Tak zakreślony przedmiot badań powiązany zostanie z namysłem nad statusem metodologicznym katolickiego nauczania społecznego, jak również nad zasadnością wyodrębnienia teologii prawa karnego we współczesnych naukach penalnych, w tym w nauce prawa karnego.

PAPIEŻ FRANCISZEK WOBEC PRAWA KARNEGO

Alicja Grześkowiak podkreśla, że zagadnienia związane z prawem karnym stanowią istotną część nauczania papieża Franciszka⁸. Korzystając z przeprowadzonej przez tę autorkę analizy, można przyjąć, że do kwestii z zakresu prawa karnego podejmowanych przez papieża Franciszka należą: (1) subsydiarny charakter prawa karnego, (2) pojęcie sprawiedliwości, w tym sprawiedliwości karnej, (3) funkcje kary kryminalnej, (4) znaczenie godności osoby dla systemu prawa karnego w powiązaniu z zasadą „pro homine” i poszanowaniem świętości życia, (5) refleksja nad systemem środków reakcji karnej, w szczególności sprzeciw wobec kary śmierci oraz kary dożywotniego pozbawienia wolności (a także niektórych innych kar długoterminowych), (6) zagadnienia prawa penitencjarnego, w tym szczególnie praw więźniów, (7) ocena poszczególnych rozwiązań prawa karnego (w tym zakresu i sposobu kryminalizacji określonych czynów zabronionych), dokonywana z uwagi na ochronę życia ludzkiego, (8) kwestie szczegółowe związane z wybranymi kategoriami przestępstw, inter alia z przestępczością wobec nieletnich, przestępczością zorganizowaną, korupcją, narkomanią, handlem ludźmi czy też prześladowaniami religijnymi⁹.

⁷ Zob. A. Grześkowiak, *Papież Franciszek o prawie karnym*, „Studia z Zakresu Nauk Prawnoustrojowych. Miscellanea” 6(2016), s. 47-70.

⁸ Por. tamże, s. 48n.

⁹ Por. tamże, s. 49-67.

Jednocześnie, zdaniem Grześkowiak, możliwe jest zrekonstruowanie „papieskiego modelu prawa karnego”¹⁰, który składa się z trzech stałych elementów: (1) naprawienia wyrządzonej szkody, (2) wyznania winy, (3) wyrażenia żalu za wyrządzone zło¹¹. Tym samym można mówić o przyjęciu przez papieża Franciszka modelu prawa karnego naprawczego, przy czym należy zdawać sobie sprawę ze specyfiki papieskiego ujęcia, w którym chodzi przede wszystkim o „naprawę” jako wewnętrzną przemianę samego sprawcy, nie wyłączając wynagrodzenia przezeń wyrządzonej krzywdy i naprawienia szkody, którą spowodował¹².

Szerokie spektrum nauczania papieża Franciszka związanego z prawem karnym pozwala na wyodrębnienie jego stanowisk o charakterze ogólnym, które odnoszą się do kluczowych zagadnień prawa karnego (na przykład do pojęcia kary kryminalnej czy zasad prawa karnego), jak i o charakterze szczegółowym, dotyczących różnorodnej tematyki, z których można wyprowadzić konkretne dezyderaty pod adresem obowiązującego prawa karnego, w tym jego stosowania¹³. Nie dziwi zatem, że powstają także opracowania dotyczące rzeczywistego wpływu nauczania papieża Franciszka na postawy katolików, na przykład w kwestii kary śmierci¹⁴.

Ponadto w ramach badań nad nauczaniem papieża Franciszka powstają opracowania odrębnie poruszające wybraną tematykę nauk penalnych *largissimo sensu*, na przykład poświęcone więźniom i ich sytuacji¹⁵. Także w tym kontekście podkreśla się znaczenie argumentów odnoszących się do miłosierdzia, na przykład z perspektywy katolickiego nauczania o uczynkach miłosierdzia. Ks. Michał Borda wskazuje: „Zatroskanie papieża Franciszka o więźniów jest zachętą do ponownego odkrycia wagi uczynków miłosiernych względem ciała w życiu każdego człowieka: głodnych nakarmić, spragnionych napoić, nagich przyodziać, podróżnych w dom przyjąć, w i ę ż n i ó w p o c i e s z a ć, chorych nawiedzać i umarłych pogrzebać”¹⁶.

Ze względu na liczne wypowiedzi Franciszka poświęcone zagadnieniom kluczowym dla prawa karnego, między innymi istocie sprawiedliwości karnej czy ocenie funkcji i celów sankcji karnych, o papieżu tym mówi się niekiedy

¹⁰ Tamże, s. 52.

¹¹ Por. tamże.

¹² Por. tamże.

¹³ Zob. np. G. M a r o ń, *Sądy świeckie i sędziowie w przemówieniach papieża Franciszka*, „Studia Prawnicze KUL” 2021, nr 2, s. 133-152.

¹⁴ Zob. F.T. C u l l e n, A. G r a h a m, K.R. H a n n a n, A.L. B u r t o n, L.C. B u t l e r, V.S. B u r t o n Jr, *Catholics and Capital Punishment: Do Pope Francis's Teachings Matter in Policy Preferences?*, „Punishment & Society” 24(2022) nr 4, s. 592-621.

¹⁵ Zob. M. B o r d a, *Troska o więźniów w nauczaniu papieża Franciszka*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 25(2018) nr 2, s. 33-44.

¹⁶ Tamże, s. 42. Wyróżnienie – T.S.

nawet jako o „reformatorze sprawiedliwości karnej”¹⁷. Paweł Boike słusznie twierdzi, że „pontyfikat Franciszka niewątpliwie stwarza osobom zajmującym się doktrynami politycznymi i prawnymi wiele płaszczyzn do badań”¹⁸.

W tym miejscu warto dodać, że o ile papież Franciszek szczególnie wiele uwagi poświęca współczesnemu prawu karnemu, o tyle najistotniejszym zagadnieniem ogólnym w jego nauczaniu pozostaje miłosierdzie¹⁹. Nie sposób zatem, nie uwzględniając tej kategorii, spojrzeć na to, czego naucza on o karze i sprawiedliwości. Co więcej, warto, jak sądzę, zauważyć, że w odniesieniu do prawa karnego mamy w tym nauczaniu do czynienia ze swoistym (odnoszącym się bezpośrednio do konkretnych zagadnień prawa karnego) pogłębieniem i rozwinięciem katolickiej personalistycznej koncepcji miłosierdzia.

KATOLICKA (PERSONALISTYCZNA) KONCEPCJA MIŁOSIERDZIA

Współczesna katolicka koncepcja miłosierdzia wywodzi się z nauczania papieża Jana Pawła II, sformułowanego zwłaszcza w encyklice *Dives in misericordia* ogłoszonej 30 listopada 1980 roku²⁰. W polskiej literaturze przedmiotu podkreśla się jej szczególny, personalistyczny charakter²¹. Ks. Józef Zabielski słusznie ocenia, że „współczesną interpretację miłosierdzia charakteryzuje pogłębienie personalistycznego wymiaru relacji miłosierdzia do miłości”²².

Na podstawie analizy treści encykliki *Dives in misericordia* można wyróżnić następujące ustalenia, składające się na personalistyczną koncepcję miłosierdzia chrześcijańskiego²³: (1) Aprobacyjny stosunek do miłosierdzia i uznanie go za kluczową, centralną kategorię chrześcijaństwa, w przeciwień-

¹⁷ Zob. np. J. W e g m a n, *Pope Francis, Criminal-Justice Reformer?*, „The New York Times” z 24 X 2014 (The New York Times, <https://archive.nytimes.com/takingnote.blogs.nytimes.com/2014/10/24/pope-francis-criminal-justice-reformer/>).

¹⁸ P. B o i k e, *Nowa redakcja katolickiego nauczania o karze śmierci – rewolucja czy drobna korekta?*, „Dialogi Polityczne” 2019, nr 27, s. 53.

¹⁹ Spośród licznych opracowań poświęconych zagadnieniu miłosierdzia w nauczaniu papieża Franciszka zob. np. P. W a r c h o ł, *Miłosierdzie w nauczaniu papieża Franciszka*, „Studia Nauk Teologicznych” 15(2020), s. 99-117.

²⁰ Zob. J a n P a w e ł II, *Dives in misericordia*, w: tenże, *„Dives in misericordia”. Tekst i komentarze*, red. S. Nagy, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1983, s. 7-56.

²¹ Por. J. Z a b i e l s k i, *Wydobywanie dobra. Teologia chrześcijańskiego miłosierdzia*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2006, s. 88-105.

²² Tamże, s. 88.

²³ Mimo różnic między zakresem pojęć „chrześcijaństwo” i „katolicyzm” można – w moim przekonaniu – na potrzeby niniejszych analiz, poświęconych nauczaniu papieskiemu, zamiennie stosować określenia „katolicka personalistyczna koncepcja miłosierdzia” i „personalistyczna koncepcja chrześcijańskiego miłosierdzia”. W istocie chodzi bowiem o chrześcijańską koncepcję miłosierdzia wypracowaną w łonie Kościoła katolickiego, przy czym pierwsze określenie wskazuje

stwie do krytycznych ocen miłosierdzia, a także do negowania idei miłosierdzia jako właściwej zasady życia społecznego²⁴. (2) Konieczność właściwego ustalenia zakresu znaczeniowego pojęcia miłosierdzia, z uwzględnieniem formułowanych w Biblii (zarówno w Starym, jak i Nowym Testamencie) wyrażań odnoszących się do tej kategorii oraz biblijnego nauczania poświęconego miłosierdziu (w szczególności chodzi o ustalenie zakresu pojęć „hesed” i „rahamim”, ale także o rekonstrukcję sensu miłosierdzia, który obecny jest w przypowieściach ewangelicznych dotyczących tego zagadnienia)²⁵. Jan Paweł II wskazuje na długą i bogatą starotestamentalną historię pojęcia miłosierdzia, jak również szczegółowo interpretuje ewangeliczną przypowieść o synu marnotrawnym²⁶. (3) Fakt, że miłosierdzie ujawnia prymat miłości nad sprawiedliwością w tym sensie, że przypomina, iż także sprawiedliwość ma służyć miłości (nie jest wartością samą w sobie)²⁷. Zdaniem Jana Pawła II „miłość staje się miłosierdziem wówczas, gdy wypada jej przekroczyć ścisłą miarę sprawiedliwości, ścisłą, a czasem nazbyt wąską”²⁸. To ujęcie miłosierdzia zakłada zatem kompleksowe podejście do sprawiedliwości, integrujące ją z miłosierdziem, w którym zarazem fundamentalną rolę odgrywa miłość²⁹. Ważne pozostaje zarazem utożsamienie miłosierdzia z ideałem nowotestamentalnej miłości agape, która obejmuje każdego człowieka, niezależnie od jego postępowania moralnego³⁰. Jan Paweł II pisze: „Miłość taka zdolna jest do pochylenia się nad każdym synem marnotrawnym, nad każdą ludzką nędzą, nade wszystko zaś nad nędzą moralną, grzechem”³¹. (4) Uznanie, iż czysty retributywizm, wyrażający się w formule „oko za oko i ząb za ząb”, jest wypaczeniem sprawiedliwości³², a jednocześnie miłosierdzie jest „doskonalszym wcieleniem sprawiedliwości”³³. (5) Wyraźny personalistyczny charakter miłosierdzia, które zawsze uznaje niezbywalną i przyrodzoną godność każdej osoby³⁴. (6) Celem miłosierdzia zawsze jest dobro oraz troska o godność człowieka. Zdaniem Jana Pawła II „relacja miłosierdzia opiera się na wspólnym przeżyciu tego dobra, jakim jest człowiek, na wspólnym doświadczeniu tej

przede wszystkim na proweniencję koncepcji, drugie zaś uwypukla jej oczywisty, chrześcijański charakter.

²⁴ Por. J a n P a w e ł II, *Dives in misericordia*, nr 2, s. 9.

²⁵ Zob. tamże, nr 3-6, s. 11-22.

²⁶ Zob. tamże, nr 4-5, s. 13-20.

²⁷ Por. tamże, nr 4, s. 17.

²⁸ Tamże, nr 5, s. 20.

²⁹ Por. tamże.

³⁰ Por. tamże, nr 6, s. 21.

³¹ Tamże.

³² Por. tamże, nr 12, s. 34.

³³ Tamże, nr 14, s. 39.

³⁴ Zob. tamże, nr 6, s. 20-22.

godności, jaka jest mu właściwa³⁵. „W swoim właściwym i pełnym kształcie – pisze Papież – miłosierdzie objawia się jako dowartościowywanie, jako podnoszenie w górę, jako *wydobywanie dobra spod* wszelkich nawarstwień zła, które jest w świecie i człowieku³⁶. (7) Przekonanie, że miłosierdzie może być remedium na zjawisko wyrażające się w formule *summum ius – summa iniuria*³⁷. Zaakcentowanie ważnej roli miłosierdzia, która polega na zapobieganiu wypaczeń idei sprawiedliwości oraz rugowaniu z niej takich elementów, jak zawziętość, nienawiść, okrucieństwo³⁸. (8) Wyodrębnienie miłosierdzia, które odnosi się do nauczania o chrześcijańskim Objawieniu, w tym przede wszystkim do prawd wiary dotyczącej Boga oraz miłosierdzia jako wzoru czy ideału chrześcijańskiego, które może być także zasadą życia społecznego i być nią powinno³⁹. (9) Podkreślenie bogactwa znaczeniowego pojęcia miłosierdzia, w tym odrzucenie przekonania o miłosierdziu jako akcie bądź procesie o charakterze jednostronnym i niezwiązanym ze sprawiedliwością, a także zaburzającym równość między ludźmi. Przekonanie o relacyjnym, dwustronnym charakterze miłosierdzia oraz o powiązaniu miłosierdzia ze sprawiedliwością⁴⁰. (10) Istotna rola przebaczenia i powiązanie etyki przebaczenia z miłosierdziem⁴¹, a zarazem przekonanie, że miłosierdzia oraz przebaczenia nie można w żaden sposób utożsamiać z usprawiedliwianiem moralnym zła ani z pobłażliwością wobec wyrządzonej krzywdy⁴². (11) Przekonanie o koniecznym związku miłosierdzia ze sprawiedliwością, przy czym miłosierdzie i przebaczenie mają nadawać sprawiedliwości nową treść⁴³. Jest to zarazem przekonanie o odrębności miłosierdzia i sprawiedliwości, które są jednak ze sobą koniecznie powiązane. (12) Przekonanie o nieodzowności miłosierdzia i jego ogólnoludzkim, uniwersalnym charakterze⁴⁴. W ocenie Jana Pawła II: „Miłosierdzie staje się nieodzownym czynnikiem kształtującym stosunki pomiędzy ludźmi w duchu najgłębszego poszanowania wszystkiego, co ludzkie, oraz wzajemnego braterstwa. Nie sposób osiągnąć takiej więzi między ludźmi, jeśli te stosunki wymierzimy tylko miarą samej sprawiedliwości⁴⁵. (13) Przekonanie o równościowym charakterze miłosierdzia: „Autentycznie chrześcijańskie miłosierdzie jest zarazem jakby doskonalszym wcieleniem «zrównania»

³⁵ Tamże, nr 6, s. 22.

³⁶ Tamże.

³⁷ Por. tamże, nr 12, s. 34.

³⁸ Por. tamże.

³⁹ Zob. tamże, nr 13-14, s. 35-42.

⁴⁰ Por. tamże, nr 14, s. 38-40.

⁴¹ Por. tamże, nr 14, s. 40-42.

⁴² Por. tamże, nr 14, s. 41.

⁴³ Por. tamże, nr 14, s. 41n.

⁴⁴ Por. tamże, nr 14, s. 39n.; nr 15, s. 43n.

⁴⁵ Tamże, nr 14, s. 39n.

między ludźmi, a więc także i doskonalszym wcieleniem sprawiedliwości, o ile ta w swoich granicach dąży również do takiego zrównania”⁴⁶.

Należy też raz jeszcze podkreślić, że rozumienie miłosierdzia we współczesnej personalistycznej perspektywie katolickiej związane jest nieodłącznie z rudymenarnym znaczeniem godności osobowej człowieka i zdecydowanie odbiega od zubożonych semantycznie znaczeń miłosierdzia funkcjonujących w kontekście potocznym bądź w definicjach słownikowych⁴⁷.

Ponadto warto pamiętać o specyfice katolickiej personalistycznej koncepcji miłosierdzia, która nie tylko obejmuje treści teologiczne, ale także (bezpośrednio bądź pośrednio) wykorzystuje argumentację filozoficzną.

KARA KRYMINALNA, MIŁOSIERDZIE I SPRAWIEDLIWOŚĆ KARNA W NAUCZANIU PAPIEŻA FRANCISZKA

Powróćmy w tym miejscu do nauczania papieża Franciszka i fundamentalnego dlań znaczenia pojęcia miłosierdzia, zarówno w jego kontekstach teologicznych, jak i w ujęciu nauczania społecznego Kościoła, w tym nauczania o charakterze filozoficzno-prawnym. Specyficzne jest w tym wypadku wykorzystywanie argumentacji odwołującej się do miłosierdzia nie tylko w ogólnych czy uniwersalnych wypowiedziach papieskich poświęconych sprawiedliwości czy godności człowieka, ale także w partykularnych wypowiedziach odnoszących się do prawa karnego.

Powszechnie znany (a zarazem dyskutowany) jest radykalny abolicjonizm papieża Franciszka wobec kary śmierci, który doprowadził do przeprowadzenia w roku 2018 zmiany w Katechizmie Kościoła Katolickiego, sprowadzającej się do przyjęcia przez Kościół w oficjalnym nauczaniu stanowiska abolicjonistycznego, które można określić nawet jako abolicjonizm radykalny (nie tylko negujący godziwość kary śmierci, ale też nawołujący do jej zniesienia na całym świecie)⁴⁸.

⁴⁶ Tamże, nr 14, s. 39.

⁴⁷ Zob. D. B i e ń k o w s k a, *Miłosierdzie, w: Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne*, t. 1, red. J. Bartmiński, M. Mazurkiewicz-Brzozowska, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1993, s. 59-73. Warto w tym miejscu dodać, że brak pogłębionej analizy semantycznej pojęcia „miłosierdzie” może prowadzić do mylących uproszczeń w przypadku jego recepcji w naukach prawnych. Tymczasem, jak słusznie zauważa Grzegorz Maroń, polska nauka prawa karnego, odwołując się do miłosierdzia, rzadko uwzględnia poświęcony mu dorobek filozoficzny czy też dokonuje uważnej analizy jego znaczenia (por. G. M a r o ń, *Kategoria miłosierdzia w polskiej nauce prawa karnego i orzecznictwie*, „Prokuratura i Prawo” 2022, nr 11, s. 11).

⁴⁸ W jednym z najnowszych opracowań szerzej na ten temat pisze Andrzej Szostek (zob. A. S z o s t e k, *Problem kary śmierci w doktrynie Kościoła katolickiego. Kilka uwag na marginesie bieżącej dyskusji*, „Ethos” 37(2024) nr 1(145), s. 131-151).

Z kolei w encyklice *Fratelli tutti* papież Franciszek stwierdza: „Wszyscy chrześcijanie i ludzie dobrej woli są zatem dziś wzywani do walki nie tylko o zniesienie kary śmierci, legalnej czy też nie, i to we wszystkich jej formach, ale także o poprawę warunków więziennych w duchu poszanowania godności ludzkiej osób pozbawionych wolności. A ja łączę to z dożywociem. [...] Dożywocie to ukryta kara śmierci”⁴⁹. I zaraz dodaje: „Pamiętajmy, że «nawet zabójca nie traci swej osobowej godności i Bóg sam czyni się jej gwarantem». Zdecydowane odrzucenie kary śmierci pokazuje, jak bardzo możliwe jest uznanie niezbywalnej godności każdego człowieka i przyznanie, że ma on swoje miejsce na tym świecie. Ponieważ, jeśli nie odmówię jej najgorszemu z przestępców, to nie odmówię jej nikomu, dam wszystkim możliwość dzielenia się ze mną tą planetą, pomimo wszystkiego, co może nas oddzielać”⁵⁰.

Jeśli spojrzeć na tak nakreślony stosunek Papieża do kary śmierci oraz do kary dożywotniego pozbawienia wolności przez pryzmat katolickiej personalistycznej koncepcji miłosierdzia, to widać wyraźnie wpływ jej kluczowego elementu, czyli podkreślenie niezbywalnej, przyrodzonej godności osobowej każdego, w tym zwłaszcza tego, ku któremu miłosierdzie zostaje skierowane, chociaż oczywiście Papież w tym miejscu bezpośrednio nie powołuje się na „argument z miłosierdzia”.

W innej wypowiedzi, skierowanej w liście z 30 maja 2014 roku do uczestników XIX Międzynarodowego Kongresu AIDP (Międzynarodowego Stowarzyszenia Prawa Karnego) oraz III Kongresu Latinoamerykańskiego Stowarzyszenia Prawa Karnego i Kryminologii, papież Franciszek także odwołuje się do znaczenia miłosierdzia dla prawa karnego. Jednocześnie zaznacza, że pragnie podzielić się z uczestnikami „kilkoma ideami, które jako część skarbu Pisma Świętego pielęgnują duszę i uczestniczą w trwającym tysiąclecia doświadczeniu ludu Bożego”⁵¹.

W dokumencie tym mowa jest o znaczeniu zadośćuczynienia i uznania winy przez sprawcę zła, ale także o przebaczeniu⁵². Papież Franciszek podkreśla: „Prawo karne wymaga podejścia wielodyscyplinarnego, które zmierza do integrowania i harmonizowania różnych aspektów, czego zwieńczeniem jest w pełni humanitarne, wolne, świadome i odpowiedzialne prawo”⁵³. Zauważa

⁴⁹ Zob. Encyklika „*Fratelli tutti*” Ojca Świętego Franciszka o braterstwie i sprawiedliwości społecznej (Asyż, 3 X 2020), nr 267, The Holy See, https://www.vatican.va/content/francesco/pl/encyclicals/documents/papa-francesco_20201003_encilica-fratelli-tutti.html.

⁵⁰ Tamże, nr 268.

⁵¹ *Letter of H.H. Pope Francis, on the Occasion of the XIX Congress of the AIDP, Rio de Janeiro, 2014*, „Revue International de droit pénal” 86(2015) nr 3, s. 1257-1260. O ile nie wskazano inaczej, tłumaczenie fragmentów obcojęzycznych – T.S.

⁵² Zob. tamże.

⁵³ Tamże, s. 1257.

jednak również, że „w wielu wypadkach przestępca w sensie obiektywnym odbywa swoją karę, wypełniając otrzymany wyrok, lecz nie doznaje przy tym wewnętrznej przemiany ani uleczenia zranionego serca”⁵⁴. „Wydaje mi się – pisze Papież – że jest to wielkie wyzwanie, jakiemu wszyscy musimy wspólnie stawić czoła, abyśmy podejmując środki przeciwko złu, nie zadowalali się powstrzymaniem, zniechęcaniem czy izolowaniem tych wszystkich, którzy je powodują, ale byśmy również pomagali im podejmować refleksję, podążać ścieżkami dobra, być osobami autentycznymi, które, gdy ich własne trudności zostaną przezwyciężone, same stają się miłosierne. Kościół proponuje zatem sprawiedliwość humanizującą, prawdziwie pojednawczą, sprawiedliwość, która prowadzi przestępcę – poprzez rozwój edukacyjny i odważną pokutę – do resocjalizacji i reintegracji ze wspólnotą”⁵⁵.

Ponownie można wskazać na obecność w papieskim rozumieniu pojęcia sprawiedliwości istotnych elementów katolickiej personalistycznej koncepcji miłosierdzia: prawo karne winno służyć sprawiedliwości miłosiernej⁵⁶, stanowiącej udoskonaloną formułę sprawiedliwości, która winna uwzględniać poprawę sprawcy, przebaczenie mu przez wspólnotę i pojednanie go z nią, ponowne włączenie go do społeczeństwa, wydobywanie dobra z doświadczenia zła związanego z popełnieniem przestępstwa. Nie można utożsamiać sprawiedliwości z odwetem, ale także nie można zadowalać się sprawiedliwością karną sprowadzaną do retribucji, potrzeba bowiem czegoś więcej – wszechstronnego, uznającego godność osobową, systemu prawa karnego⁵⁷.

Kategoria miłosierdzia pojawia się bezpośrednio w wypowiedziach Franciszka dotyczących sprawiedliwości, spośród których jedynie przykładowo zaprezentuję wybrane. Zapytany przez Andree Tornielliego o możliwość pogodzenia „ziemskiej sprawiedliwości” z miłosierdziem, papież Franciszek wprost odnosi się do problematyki sprawiedliwości karnej i stwierdza: „Również w ziemskiej sprawiedliwości, w normach prawnych, toruje sobie drogę nowa świadomość. Przywoływaliśmy już w którymś momencie tej rozmowy zasadę *in dubio pro reo*. Pomyślmy o tym, jak wzrosła na świecie świadomość w kwestii odrzucenia kary śmierci. Pomyślmy o tym, co próbuje się robić na

⁵⁴ Tamże, s. 1258.

⁵⁵ Tamże, s. 1259.

⁵⁶ Tak rozumiana koncepcja sprawiedliwości miłosiernej wyraźnie różni się na przykład od sformułowanej przed laty przez Kazimierza Ajdukiewicza analitycznej propozycji wyodrębnienia sprawiedliwości ścisłej i sprawiedliwości miłosiernej (por. K. A j d u k i e w i c z, *O sprawiedliwości*, w: tenże, *Język i poznanie*, t. 1, *Wybór pism z lat 1920-1939*, PWN, Warszawa 1985, s. 367). Zarazem koncepcja ta wydaje się zdecydowanie bardziej złożona niż istniejące w literaturze filozoficzno-prawnej, a odwołujące się do chrześcijańskiej integracji miłosierdzia i sprawiedliwości propozycje usunięcia sprzeczności między jednoczesnym stosowaniem sprawiedliwości i miłosierdzia (zob. np. J. D i l l e r, *Merciful Justice*, „Philosophia” 41(2013) nr 3, s. 719-735).

⁵⁷ Por. G r z e ś k o w i a k, *Papież Franciszek o prawie karnym*, s. 50-53.

rzecz resocjalizacji więźniów, aby ten, kto zblądził, sprawiedliwie spłaciwszy swój dług, mógł łatwiej znaleźć pracę i nie został na marginesie społeczeństwa. [...] Dzięki miłosierdziu sprawiedliwość staje się «bardziej sprawiedliwa», rzeczywiście realizuje swoje założenia. Nie chodzi tu o bycie pobłażliwym, o otwieranie bram więzień tym, którzy splamili się poważnymi przestępstwami. Oznacza to, że musimy pomóc tym, którzy upadli, by nie zostali na ziemi. Trudno jest to realizować, ponieważ czasem wolimy zamknąć kogoś w więzieniu na całe życie, niż próbować go «odzyskać», pomagając mu ponownie włączyć się do społeczeństwa»⁵⁸.

Już na podstawie przywołanych tu fragmentów nauczania papieskiego można sformułować katalog dezyderatów pozwalających zrekonstruować „miłosierne prawo karne”, czyli takie prawo, w którym pozostanie miejsce na sprawiedliwość miłosierzną. (1) Przede wszystkim należy dopuszczać wpływ miłosierdzia na system prawny, w tym na system prawa karnego. Papież Franciszek upatruje kategorię miłosierdzia w prawie karnym chociażby w jednej z podstawowych jego zasad (in dubio pro reo), jak również w rosnącym znaczeniu abolicjonizmu jako godziwej postawy wobec kary śmierci. (2) Istotny element miłosiernej postawy w prawie karnym stanowi docenienie wychowawczej funkcji kary kryminalnej, a konkretnie resocjalizacji więźniów. Z tej perspektywy konieczne jest odrzucenie kary dożywotniego pozbawienia wolności jako „zawołowanej kary śmierci”. (3) Zdaniem papieża Franciszka włączenie miłosierdzia do systemu prawnego udoskonała właściwą temu systemowi sprawiedliwość, a wręcz umożliwia autentyczne wypełnianie założeń sprawiedliwości. (4) Miłosierdzia w prawie karnym nie należy rozumieć w sposób uproszczony, utożsamiając je z postawą pobłażliwości czy z lekkomyślną polityką karną. (5) Miłosierzna postawa w prawie karnym wymaga dojrzałej polityki karnej i stanowi wyzwanie, konieczne bowiem staje się poszukiwanie rozwiązań (często niezwykle trudnych, a wspólnie nawet postrzeganych jako niemożliwe) na rzecz jak najszerzego i najlepszego wykorzystania instrumentów polityki karnej mających na celu przywrócenie więźniów do społeczeństwa.

Analizując nauczanie papieża Franciszka, dostrzec można aplikację wypracowanej przez Jana Pawła II personalistycznej koncepcji miłosierdzia do rozstrzygania określonych problemów z zakresu prawa karnego *largissimo sensu*. Miłosierdzie uznać można za istotny (choć niekoniecznie formułowany wprost) argument przemawiający za krytyką, a nawet odrzuceniem określonych rodzajów kary kryminalnej, a także za koniecznością co najmniej poważnej refleksji nad istotą sprawiedliwości karnej, zwłaszcza w ujęciu re-

⁵⁸ Franciszek, *Miłosierdzie to imię Boga. Rozmowa z Andream Toriellim*, tłum. J. Ganobis, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 2016, s. 110n.

trybutywnym. Dodajmy, że w hermeneutyce miłosierdzia nie bez znaczenia pozostaje interpretacja pojęcia sprawiedliwości⁵⁹. Już na tym poziomie uwiadcza się konieczność sięgania w problematyce prawnokarnej do rozstrzygnięć teologicznych i filozoficznych.

Wydaje się, że przeprowadzona w ten sposób rekonstrukcja nauczania papieskiego odnoszącego się do miłosierdzia stanowi dopiero podstawę możliwych dalszych, szczegółowych badań, wykraczających poza ramy niniejszego opracowania, w tym badań obejmujących zróżnicowanie formalne tego nauczania (wypowiedzi mówione, prywatne, oficjalne) i związany z nim różny charakter jego mocy wiążącej z perspektywy doktryny Kościoła katolickiego. Równie ważna pozostaje proveniencja określonych poglądów Papieża i ich uzasadnienie – sama rekonstrukcja treści papieskiego nauczania jest (winna być) wyłącznie podstawą pogłębionych studiów.

Pojawia się zatem kwestia, która winna być rozpatrywana w pierwszej kolejności, której pominąć nie można i której chciałbym poświęcić nieco uwagi. Otóż badacz prawa karnego przystępujący do recepcji nauczania papieskiego może w pierwszej kolejności posłużyć się narzędziami filozofii prawa. Czy jednak recepcja, która poprzestanie na tym, okaże się wystarczająca? Czy nie narażamy się w ten sposób na niebezpieczeństwo pomieszania ustaleń filozoficznych z teologicznymi? A może pewnym (niedoskonałym, jakkolwiek optymalnym) rozwiązaniem pozostają studia interdyscyplinarne prowadzone w ramach nauczania społecznego Kościoła? I wreszcie: po co prawnikom teologia prawa karnego?

Wydaje się, że w przypadku nauczania papieskiego poświęconego kwestiom społecznym można zaobserwować łączenie poglądów teologicznych z filozoficznymi, przy czym te ostatnie stanowią niejako narzędzie przekładu argumentacji wynikającej z Objawienia na dyskurs prawny i prawniczy. Można zatem poprzestać na analizie i recepcji tych poglądów, na przykład starając się skupić wyłącznie lub w przeważającym zakresie na treściach o charakterze filozofii społecznej⁶⁰, niemożliwe jednak (a nawet błędne) byłoby pomijanie ich proveniencji lub różnorodnych związków z teologią. Narażamy się wówczas jednak na ryzyko pomieszania argumentacji i badań filozoficznych z treściami o charakterze teologicznym, co może prowadzić nie tylko do chaosu pojęciowego, ale przede wszystkim do braku możliwości wypracowania przekonujących merytorycznie wniosków. Stąd pierwszym krokiem w kierunku

⁵⁹ Na kwestię postrzegania miłosierdzia jako zasady hermeneutycznej w odniesieniu do wartości w nauczaniu papieża Franciszka zwraca uwagę kard. Walter Kasper (por. W. K a s p e r, *Papież Franciszek. Rewolucja czułości i miłości. Korzenie teologiczne i perspektywy duszpasterskie*, tłum. K. Markiewicz, Towarzystwo „Więź”, Warszawa 2015, s. 55-62).

⁶⁰ Na temat przedmiotu filozofii społecznej zob. S. K o w a l c z y k, *Człowiek a społeczność. Zarys filozofii społecznej*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1994, s. 5-7.

uporządkowania badań może być jasne artykułowanie charakteru analizowanych treści i związanych z nimi argumentów.

MIĘDZY PRAWEM KARNYM A NAUCZANIEM SPOŁECZNYM KOŚCIOŁA PO CO PRAWNIKOM TEOLOGIA PRAWA KARNEGO?

Studia nad nauczaniem papieża Franciszka w zakresie prawa karnego ukazują zatem istotne zależności wymagające dalszych badań poświęconych relacjom teologii i filozofii prawa karnego. Jeśli zatem podejmujemy zagadnienie z zakresu nauczania społecznego Kościoła (a taki charakter ma na przykład kwestia miłosierdzia i jego znaczenia dla prawa karnego), kluczowe staje się ustalenie, że nauczanie formułowane przez Papieża, mające swoje najgłębsze źródło w Objawieniu chrześcijańskim, zarazem ugruntowane jest w refleksji teologicznej i filozoficznej – i w oparciu o nią rozwijane.

Nie można zapominać o specyfice nauczania społecznego Kościoła, które cechuje się interdyscyplinarnością i którego badaczem może być tak teolog i filozof, jak i politolog, socjolog czy też prawnik⁶¹. Dariusz Góra-Szopiński wskazuje na różne tożsamości katolickiej nauki społecznej, którą można określić na przykład jako alternatywną naukę społeczną lub subdyscyplinę teologiczną⁶². Z kolei Paweł Kowalczyk słusznie zauważa: „W poszukiwaniu uzasadnienia głoszonych twierdzeń wchodzi katolicka nauka społeczna w sojusz z innymi dyscyplinami. Przesłankami bowiem w rozumowaniach przeprowadzonych na terenie katolickiej nauki społecznej są zarówno twierdzenia empiryczne, filozoficzne, jak i teologiczne”⁶³. Autor ten jednocześnie twierdzi: „Katolicka nauka społeczna nie należy do rzędu nauk empirycznych. [...] Dlatego katolicka nauka społeczna nie jest jedną z wielu nauk szczegółowych, lecz zachowuje od nich całkowitą odrębność przez swoją specyfikę normatywności i zgodności z wiarą. [...] Nauki teologiczne chrześcijańskie różnią się od dyscyplin empirycznych, filozofii i nauk religioznawczych tym, że biorą za punkt wyjścia wiarę w Objawienie Boże ukazane najpełniej w Chrystusie. Teologia katolicka ma jeszcze tę cechę specjalną, że opiera się na Magisterium Kościoła”⁶⁴.

⁶¹ Na temat odniesienia nauczania społecznego Kościoła do systemu prawnego zob. np. A. Musiał, *Polskie prawo pracy a społeczna nauka Kościoła. Studium prawno-społeczne*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2019; T. Snarski, *Kościół katolicki wobec kary śmierci. Między prawem a filozofią i teologią*, Towarzystwo „Więź”, Warszawa 2021.

⁶² Por. D. Góra-Szopiński, *Katolicka nauka społeczna jako wyzwanie dla politologii*, „Athenaeum” 2010, nr 24, s. 53-60.

⁶³ P. Góralczyk, *Twierdzenia empiryczne, filozoficzne i teologiczne w katolickiej nauce społecznej*, „Studia Theologica Varsaviensia” 21(1983), nr 1, s. 76.

⁶⁴ Tamże, s. 81-86.

Ze względu na specyfikę społecznego nauczania Kościoła oraz złożony, wciąż ewoluujący charakter metodologiczny tej doktryny, a także jej nieodłączne, tożsamościowe, jakkolwiek cechujące się różną intensywnością związku z teologią, pojawia się wyzwanie dla nauki prawa karnego zainteresowanej tą tematyką. Musi ona bowiem odpowiedzieć na pytanie, czy wystarczy poprzestać na prostej recepcji twierdzeń formułowanych w ramach zróżnicowanej tożsamościowo katolickiej nauki społecznej, czy też – w każdym przypadku – należy przynajmniej podjąć próbę przyporządkowania tym twierdzeniom ich właściwego uzasadnienia, a w konsekwencji określić ich charakter jako na przykład filozoficzny, teologiczny bądź filozoficzno-teologiczny.

Jedną z najbardziej lapidarnych definicji filozofii prawa proponują Jeffrie G. Murphy i Jules L. Coleman: „Filozofia prawa (zwana często jurysprudencją) jest zastosowaniem racjonalnych metod filozofii do przedmiotu prawa”⁶⁵. Tymczasem, jak wskazano wyżej, nauczanie społeczne Kościoła bynajmniej nie wyczerpuje się w refleksji filozoficznej. Trzeba się zatem zmierzyć z problemem metodologicznym dotyczącym potencjalnego wejścia filozofii prawa karnego na grunt teologii (a nie tylko na przykład filozofii czy socjologii), co nie powinno umknąć wnikliwemu badaczowi podejmującemu się analizy tych zagadnień. Czy zatem do studiów nad nauczaniem społecznym Kościoła wystarczą naukom prawnym wyłącznie narzędzia właściwe filozofii, czy też można (a nawet trzeba) w przypadku tego rodzaju studiów wykraczać poza granice filozofii?

Warto w związku z tym rozważyć postulat wyodrębnienia jako samodzielnej dyscypliny we współczesnej nauce prawa karnego – także na gruncie polskim – teologii prawa karnego, stanowiącej część teologii prawa⁶⁶. Propozycja ta wiąże się z akceptacją wielopłaszczyznowości metodologicznej prawoznawstwa oraz integracji zewnętrznej nauk prawnych (zakładającej wykorzystanie w naukach prawnych innych dziedzin naukowych) przy jednoczesnym odrzuceniu autonomii prawa jako takiej⁶⁷. Zarazem wskazuje nie tylko na potrzebę badań filozoficznoprawnych odnoszących się do nauczania społecznego Kościoła, ale także na potrzebę związanych z tym nauczaniem badań teologicznoprawnych⁶⁸.

⁶⁵ J.G. Murphy, J.L. Coleman, *Philosophy of Law: An Introduction to Jurisprudence*, Westview Press, Boulder, Colorado 1990, s. 1. Z uwagi na ramy niniejszego opracowania nie podejmuję w nim kwestii znanych sporów na temat statusu filozofii prawa i zakresu jej badań.

⁶⁶ Na temat teologii prawa zob. T. Gąlikowski, *Teologia prawa*, „Prawo Kanoniczne” 56(2013) nr 2, s. 105-125.

⁶⁷ Por. P. Wiktorśka, *Prawo karne i kryminologia na tle metodologii badań w naukach prawnych*, „Prawo w Działaniu” 2022, nr 53, s. 115n.

⁶⁸ Warto wskazać, że we współczesnej kryminologii wyróżnia się między innymi kryminologię teologiczną. Szerzej na ten temat zob. np. *Criminology and Public Theology: On Hope, Mercy and Restoration*, red. A. Millie, Bristol University Press, Bristol 2021.

W polskich opracowaniach podręcznikowych zazwyczaj wprowadza się podział współczesnej nauki prawa karnego na jego: (1) dogmatykę, (2) komparatystykę, (3) filozofię, (4) historię⁶⁹. Postawmy zatem pytanie, czy zagadnienie miłosierdzia i znaczenia tej kategorii dla prawa karnego wyczerpuje się we wskazanych wyżej dziedzinach, czy też dla jego uwzględnienia nieodzowne staje się bezpośrednie lub chociaż pośrednie (dorozumiane) odwołanie do teologii. Zauważmy chociażby, że trzeba każdorazowo pamiętać o teologicznym uwikłaniu papieskiego nauczania poświęconego miłosierdziu, i to nawet wówczas, gdy staramy się z niego wydobyć treści filozoficzno-prawne, uniwersalne czy po prostu w maksymalnym stopniu niezależne od treści teologicznych. Zasadne wydaje się zatem rozważenie odgraniczenia teologii od filozofii prawa karnego w naukowej refleksji nad prawem karnym – także tej podejmowanej przez prawników⁷⁰.

Zaletą wyodrębnienia teologii prawa karnego (jako nauki wykorzystującej przede wszystkim teologiczne badania nad prawem) mogłoby być usystematyzowanie rozważań i argumentacji w kwestii recepcji nauczania społecznego Kościoła na gruncie nauki prawa karnego, dzięki czemu możliwe okazałyby się z jednej strony właściwa ocena argumentacji o charakterze ściśle (lub w przeważającej mierze) teologicznym, a z drugiej – odróżnienie jej od tej, która pozostaje uwikłana w filozofię, a nawet stanowi wynik w przeważającej (bądź wyłącznej) mierze namysłu filozoficznego. Nie chodzi tutaj bynajmniej o alternatywę: teologia albo filozofia, ale o wskazanie, że nie da się uważnie analizować katolickiego (także papieskiego) nauczania społecznego bez wyraźnego osadzenia go w teologii, a przynajmniej bez świadomości jego prymarnego źródła teologicznego i obecności w nim argumentacji religijnej. Tego rodzaju ujęcie uwzględnia również specyfikę katolickiego nauczania społecznego, w tym jego różnorodność.

Jednocześnie zasadne wydaje się odrzucenie stanowisk skrajnych, z jednej strony całkowicie wykluczających zasadność i przydatność aplikacji ustaleń teologicznych do filozofii i dogmatyki prawa karnego, z drugiej zaś bezkrytycznie aprobujących tego rodzaju ustalenia w prawie karnym. Możliwe do przyjęcia wydaje się natomiast przyjęcie drogi pośredniej, odwołującej się do teologii w zakresie, w jakim jej ustalenia łączą się z problemami podnoszonymi w filozofii społecznej oraz w filozofii prawa, nie mając wyłącznie charakteru konfesyjnego czy partykularnego i zachowując znaczenie uniwersalne. Podobne podejście spotkać już można w literaturze przedmiotu – Steven H. Hobbs

⁶⁹ Por. J. W a r y l e w s k i, *Prawo karne. Część ogólna*, Wolters Kluwer, Warszawa, 2020, s. 67.

⁷⁰ Tym bardziej że zagadnienia tego rodzaju często podejmowane są w literaturze zagranicznej (zob. np. J. H a l l, *Biblical Atonement and Modern Criminal Law*, „Journal of Law and Religion” 1(1983) nr 2, s. 279-295).

wykorzystuje na przykład tradycyjne religijne rozumienie miłosierdzia jako punkt wyjścia do znalezienia funkcjonalnego, zsekularyzowanego rozumienia właściwości miłosierdzia⁷¹. Można tak ukierunkowane badania określić jako prowadzone w kierunku „od teologii do filozofii prawa karnego”⁷².

Możliwe jest jednocześnie przyjęcie kierunku odwrotnego, to jest „od filozofii do teologii prawa karnego”. W takim ujęciu istotne wydaje się zwrócenie uwagi na potencjał współczesnego dorobku filozoficznoprawnego dla rozważań teologicznych. Istotne oczywiście pozostaje respektowanie odrębności teologii i związanych z nim warunków recepcji filozofii w badaniach teologicznych⁷³.

Należy też rozważyć, na ile samo wprowadzenie usystematyzowanych rozważań teologicznych do dyskursu prawnego i prawniczego może prowadzić do „nienaukowego” posługiwania się argumentami religijnymi w przestrzeni publicznej. W szczególności można sformułować zarzut, że argumentacja teologiczna, jako zbyt uwikłana konfesyjnie i niemogąca przez to stanowić akceptowalnej dla ogółu racji, nie powinna być wykorzystywana w debacie publicznej, w tym w dyskursie teoretycznym i praktycznym odnoszącym się do prawa⁷⁴. Podejście takie nie jest jednak powszechnie akceptowane, a co więcej, może zostać uznane za zbyt jednostronne ograniczenie dopuszczalności argumentacji religijnej w przestrzeni publicznej, zarazem apriorycznie przyjmujące nieracjonalny charakter przekonań religijnych⁷⁵.

Tymczasem wydaje się, że wyraźne wskazanie na odrębność teologii prawa karnego od (na przykład) jego filozofii sprzyjać może chociażby zwróceniu uwagi na różne kryteria racjonalności przyjmowane w tych dyscyplinach, a zatem na problem podejmowania tego samego przedmiotu badań przy wykorzystaniu różnych metod badawczych. Zarazem umożliwiałoby uporządkowanie dyskursu i uczynienie go merytorycznym już poprzez jasne wyartykułowanie

⁷¹ Zob. S.H. Hobbs, *Commentary on Chapter 4: Reflections on „Actions on Mercy”*, w: *Merciful Judgments and Contemporary Society: Legal Problems, Legal Possibilities*, red. A. Sarat, Cambridge University Press, Cambridge – New York – Melbourne 2012, s. 234-246.

⁷² Ujęcie to wywodzę, czerpiąc z propozycji systematyki perspektyw uprawiania współczesnej filozofii prawa wyróżniającej spojrzenie „od filozofii ku prawu” i „od prawa ku filozofii” (por. M. Zirk-Sadowski, *Wprowadzenie do filozofii prawa*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, s. 7n.; J. Zajądło, *Po co prawnikom filozofia prawa?*, Wolters Kluwer, Warszawa 2008, s. 9).

⁷³ Por. np. S. Kamiński, *Czy filozofia służy teologii?*, „Roczniki Filozoficzne” 33-34(1985-1986) nr 2, s. 57-67.

⁷⁴ Na temat roli argumentów religijnych w dyskursie politycznym, w tym prawotwórczym, zob. G. Maroń, *Miejsce religii w procesie prawotwórczym w świetle liberalnej doktryny eksklusywności i ustrojowej zasady religijnej neutralności państwa*, w: *Studia nad formalnymi i nieformalnymi źródłami prawa*, red. T. Barankiewicz, T. Barszcz, K. Motyka, J. Potrzebszcz, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2020, s. 183-198.

⁷⁵ Zob. tamże.

źródeł i charakteru wypracowywanych w nim argumentów odnoszących się niejednokrotnie do tych samych pojęć.

Nadto, podkreślając odrębność teologicznej refleksji nad prawem od filozofii społecznej, w tym filozofii prawa, można zauważyć zachodzące między nimi wzajemne oddziaływania i zależności, co rodzi możliwość krytycznej oceny argumentacji teologicznej, w tym jej tranzycji w kierunku racji uniwersalnych, mogących stanowić podstawę rozstrzygnięcia o charakterze publicznym, w tym na przykład ustawodawczym, zarazem umożliwiając tak afirmację, jak i odrzucenie rozmaitych argumentów religijnych w spluralizowanym dyskursie. W tym kontekście wydaje się, że jednym z głównych wyzwań teologii prawa karnego mogłoby być podejmowanie próby translacji argumentów religijnych na tak zwane argumenty publiczne⁷⁶.

Oczywiście powstaje także pytanie, w jaki sposób scharakteryzować i wyodrębnić teologię prawa karnego (w tym, w oparciu o jaką metodologię miałyby być prowadzone w jej ramach badania), ale wydaje się, że jej zasadnicze pomijanie w refleksji nad prawem karnym stanowi zubożenie współczesnej nauki prawa karnego. Na marginesie można wskazać, że w literaturze przedmiotu wyróżnia się też teologię prawa kanonicznego⁷⁷.

Za podstawowy przedmiot teologii prawa karnego należałoby przyjąć badanie prawa karnego i związanych z nim pojęć (jak na przykład „przestępstwo”, „kara”, „odpowiedzialność” czy „sprawiedliwość”) z uwzględnieniem treści Objawienia, w tym ustaleń teologicznie zorientowanego nauczania społecznego Kościoła. Racją dla tak zakreślonych badań teologicznoprawnych pozostaje szeroko ujęty wpływ chrześcijaństwa na kulturę prawną, także niezależnie od nowożytnego i współczesnego zsekularyzowania państwowego prawa karnego. Podejmując wprost zagadnienia teologii prawa karnego, można na przykład odróżnić argumentację o charakterze konfesyjnym od tych racji, które mogą posiadać (bądź posiadają) walor uniwersalny, mogący być przedmiotem recepcji w filozofii społecznej, w tym w filozofii prawa, a następnie także w dogmatyce prawa karnego i w naukach penalnych *in toto*.

Zgłoszony w niniejszym opracowaniu postulat wyodrębnienia teologii prawa karnego we współczesnej jego nauce wymaga oczywiście szerszej i pogłębionej refleksji, w szczególności odnoszącej się z jednej strony do pro-

⁷⁶ Na temat zagadnienia translacji argumentów religijnych na tak zwane argumenty publiczne oraz różnych problemów związanych z integracją katolickiej nauki społecznej (w tym teologii) z dyskursem filozoficznoprawnym, por. np. J. R a w l s, *The Idea of Public Reason Revisited*, „University of Chicago Law Review” 64(1997) nr 3, s. 776; M a r o ń, *Katolicka teoria prawa jako kierunek we współczesnej amerykańskiej jurysprudencji*, s. 79n.; R. K. V i s c h e r, *When Is a Catholic Doing Legal Theory Doing „Catholic Legal Theory”?*, „Seton Hall Law Review” 40(2010) nr 3, s. 845-859.

⁷⁷ Zob. P. G h e r r i, *Lezioni di teologia del diritto canonico*, Lateran University Press, Roma 2004.

blemów ogólnych, takich jak relacje między teologią a filozofią i nauką in genere, z drugiej zaś do szczegółowych problemów związanych z zagadnieniami metodologii nauk prawnych. Może jednak stanowić pierwszy krok do uporządkowania dyskusji o katolickim nauczaniu w zakresie prawa karnego i racjonalnej recepcji tego nauczania w naukach prawnych.

BIBLIOGRAFIA / BIBLIOGRAPHY

- Ajdukiewicz, Kazimierz. "O sprawiedliwości." In Ajdukiewicz, *Język i poznanie*. Vol. 1. *Wybór pism z lat 1920-1939*. Warszawa: PWN, 1985.
- Bieńkowska, Danuta. "Miłosierdzie." In *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne*. Vol. 1. Edited by Jerzy Bartmiński and Małgorzata Mazurkiewicz-Brzozowska, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1993.
- Boike Paweł. "Nowa redakcja katolickiego nauczania o karze śmierci – rewolucja czy drobna korekta?" *Dialogi Polityczne*, no. 27 (2019): 43–54.
- Borda, Michał. "Troska o więźniów w nauczaniu papieża Franciszka." *Wrocławski Przegląd Teologiczny* 25, no. 2 (2018): 33–44.
- Cieplý, Filip. *Chrześcijańska koncepcja kary kryminalnej a współczesne poglądy na karę*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2010.
- Cullen, Francis T., Amanda Graham, Kellie R. Hannan, Alexander L. Burton, Leah C. Butler, and Velmer S. Burton Jr. "Catholics and Capital Punishment: Do Pope Francis's Teachings Matter in Policy Preferences?" *Punishment & Society* 24, no. 4 (2022): 592–621.
- Diller, Jeanine. "Merciful Justice." *Philosophia* 41, no. 3 (2013): 719–35.
- [Franciszek]. "Encyklika *Fratelli tutti* Ojca Świętego Franciszka o braterstwie i sprawiedliwości społecznej." The Holy See. https://www.vatican.va/content/francesco/pl/encyclicals/documents/papa-francesco_20201003_encyclica-fratelli-tutti.html [dostęp: 18.03.2024].
- [Franciszek]. "Letter of H.H. Pope Francis, on the Occasion of the XIX Congress of the AIDP, Rio de Janeiro, 2014." *Revue Internationale de droit pénal* 86, no. 3 (2015): 1257–60.
- Franciszek. *Miłosierdzie to imię Boga: Rozmowa z Andream Torniellim*. Translated by Joanna Ganobis. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, 2016.
- Gałkowski, Tomasz. "Teologia prawa." *Prawo Kanoniczne* 56, no. 2 (2013): 105–25.
- Gherri, Paolo. *Lezioni di teologia del diritto canonico*. Roma: Lateran University Press, 2004.
- Góra-Szopiński, Dariusz. "Katolicka nauka społeczna jako wyzwanie dla politologii." *Athenaeum*, no. 24 (2010): 51–69.
- Góralczyk, Paweł. "Twierdzenia empiryczne, filozoficzne i teologiczne w katolickiej nauce społecznej." *Studia Theologica Varsaviensia* 21, no. 1 (1983): 75–92.

- Grześkowiak, Alicja. "Papież Franciszek o prawie karnym." *Studia z Zakresu Nauk Prawnoustrojowych: Miscellanea* 6 (2016): 47–70.
- Grześkowiak, Alicja, ed. *Zagadnienia prawa karnego na tle nauczania Jana Pawła II*. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2006.
- Hall, Jerome. "Biblical Atonement and Modern Criminal Law." *Journal of Law and Religion* 1, no. 2 (1983): 279–95.
- Hobbs, Steven H. "Commentary on Chapter 4. Reflections on 'Actions on Mercy.'" In *Merciful Judgments and Contemporary Society: Legal Problems, Legal Possibilities*. Edited by Austin Sarat. Cambridge, New York and Melbourne: Cambridge University Press, 2012.
- Jan Paweł II. "Dives in misericordia." In Jan Paweł II, "*Dives in misericordia*": *Tekst i komentarze*. Edited by Stanisław Nagy. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1983.
- Kamiński, Stanisław. "Czy filozofia służy teologii?" *Roczniki Filozoficzne* 23–24, no. 2 (1985–1986): 57–67.
- Kasper, Walter. *Papież Franciszek: Rewolucja czułości i miłości; Korzenie teologiczne i perspektywy duszpasterskie*. Translated by Kamil Markiewicz. Warszawa: Towarzystwo "Więź," 2015.
- Koronkiewicz, Anna. "Kultura prawna katolicyzmu jako kultura życia: Kościół katolicki a prawo karne; Wybrane zagadnienia." *Acta Universitatis Wratislaviensis: Przegląd Prawa i Administracji*, no. 77 (2008): 195–212.
- Kowalczyk, Stanisław. *Człowiek a społeczność: Zarys filozofii społecznej*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1994.
- Maroń, Grzegorz. "Kategoria miłosierdzia w polskiej nauce prawa karnego i orzecznictwie." *Prokuratura i Prawo*, no. 11 (2022): 5–37.
- Maroń, Grzegorz. "Katolicka teoria prawa jako kierunek we współczesnej amerykańskiej jurysprudencji." *Gubernaculum et Administratio*, no. 1 (19) (2019): 63–88.
- Maroń, Grzegorz. "Miejsce religii w procesie prawotwórczym w świetle liberalnej doktryny ekskluzywizmu i ustrojowej zasady religijnej neutralności państwa." In *Studia nad formalnymi i nieformalnymi źródłami prawa*. Edited by Tomasz Barankiewicz, Tomasz Barszcz, Krzysztof Motyka, and Jadwiga Potrzyszcz. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2020.
- Maroń, Grzegorz. "Sądy świeckie i sędziowie w przemówieniach papieża Franciszka." *Studia Prawnicze KUL*, no. 2 (2021): 133–52.
- Millie, Andrew, ed. *Criminology and Public Theology: On Hope, Mercy and Restoration*. Bristol: Bristol University Press, 2021.
- Murphy, Jeffrie G., and Jules L. Coleman. *The Philosophy of Law: An Introduction to Jurisprudence*. Boulder, Colorado: Westview Press, 1990.
- Musiąła, Anna. *Polskie prawo pracy a społeczna nauka Kościoła: Studium prawnospołeczne*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2019.
- Rawls, John. "The Idea of Public Reason Revisited." *University of Chicago Law Review* 64, no. 3 (1997): 765–807.

- Sadowski, Mirosław. "Kilka uwag o nauczaniu społecznym papieża Franciszka." *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska: Lublin – Polonia; Sectio G* 66, no. 1 (2019): 351–62.
- Snarski, Tomasz. "Hospicjum bł. ks. Michała Sopoćki w Wilnie: Pedagogika miejsca wobec wartości, praw człowieka oraz kultury." In *Kultura polska na Litwie*. Edited by Wojciech Lis. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2021.
- Snarski, Tomasz. *Kościół katolicki wobec kary śmierci: Między prawem a filozofią i teologią*. Warszawa: Towarzystwo "Więź," 2021.
- Szostek, Andrzej. "Problem kary śmierci w doktrynie Kościoła katolickiego: Kilka uwag na marginesie bieżącej dyskusji." *Ethos* 37, no. 1 (145) (2024): 131–51.
- Vischer, Robert K. "When Is a Catholic Doing Legal Theory Doing 'Catholic Legal Theory'?" *Seton Hall Law Review* 40, no. 3 (2010): 845–59.
- Warchoń, Paweł. "Miłosierdzie w nauczaniu papieża Franciszka." *Studia Nauk Teologicznych* 15 (2020): 99–117.
- Warylewski, Jarosław. "Krzyże i kapliczki pokutne (pojednania), jako element średniowiecznej jurysdykcji karnej." *Studia Gdańskie*, no. 38 (2016): 149–60.
- Snarski, Tomasz. *Prawo karne: Część ogólna*. Warszawa: Wolters Kluwer, 2020.
- Wegman, Jesse. "Pope Francis, Criminal-Justice Reformer?" *The New York Times*, October 24, 2014. The New York Times. <https://archive.nytimes.com/takingnote.blogs.nytimes.com/2014/10/24/pope-francis-criminal-justice-reformer/>.
- Widacki, Jan. "Filozofia prawa karnego z punktu widzenia nauki Kościoła." *Palestra* 33, nos. 5–7 (377–379) (1989): 83–99.
- Wiktorska, Paulina. "Prawo karne i kryminologia na tle metodologii badań w naukach prawnych." *Prawo w Działaniu*, no. 53 (2022): 114–26.
- Zabielski, Józef. *Wydobywanie dobra: Teologia chrześcijańskiego miłosierdzia*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2006.
- Zajadło, Jerzy. *Po co prawnikom filozofia prawa?* Warszawa: Wolters Kluwer, 2008.
- Zalewski, Wojciech. *Sprawiedliwość naprawcza: Początek ewolucji polskiego prawa karnego?* Gdańsk: Wydawnictwo Arche, 2006.
- Zirk-Sadowski, Marek, *Wprowadzenie do filozofii prawa*, Warszawa: Wolters Kluwer, 2021.

ABSTRAKT / ABSTRACT

Tomasz SNARSKI – Między filozofią a teologią prawa karnego. Kilka refleksji wokół nauczania papieża Franciszka na temat kary, miłosierdzia i sprawiedliwości

DOI 10.12887/37-2024-4-148-10

Artykuł omawia wybrane aspekty nauczania papieża Franciszka ze szczególnym uwzględnieniem znaczenia miłosierdzia dla refleksji nad podstawowymi paradygmatami współczesnego prawa karnego. W uwagach szczegółowych zaproponowano katalog dezyderatów pod adresem prawa karnego, wynikają-

cych z nauczania papieża Franciszka. Autor rozważań stawia pytania o status metodologiczny nauczania społecznego Kościoła i o znaczenie tego statusu w recepcji nauczania społecznego Kościoła na gruncie prawa karnego. Autor postuluje wyodrębnienie teologii prawa karnego jako nurtu badawczego we współczesnej nauce prawa karnego, które winno umożliwić uporządkowanie interdyscyplinarnego dyskursu wokół zagadnień tożsamych dla współczesnej filozofii i dogmatyki prawa karnego, nauczania społecznego Kościoła oraz teologii.

Słowa kluczowe: katolicka nauka społeczna, papież Franciszek, prawo karne, sprawiedliwość, miłosierdzie, filozofia i teologia prawa karnego

Kontakt: Katedra Prawa Karnego Materialnego i Kryminologii, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Gdański, ul. Jana Bążyńskiego 6, 80-309 Gdańsk
E-mail: tomasz.snarski@ug.edu.pl
https://old.prawo.ug.edu.pl/pracownik/2669/tomasz_snarski
ORCID 0000-0003-2803-5574

Tomasz SNARSKI, *Between the Philosophy and the Theology of Criminal Law: Some Reflections on Pope Francis's Teaching on Punishment, Mercy, and Justice*

DOI 10.12887/37-2024-4-148-10

The article discusses certain aspects of Pope Francis's teaching, with a particular emphasis on the significance of mercy in contemplating the fundamental principles of contemporary criminal law. The specific remarks propose a list of recommendations towards criminal law based on Pope Francis's teaching. Furthermore, the considerations in the study raise questions about the methodological status of Catholic Social Teaching and the importance of this status in the reception of Catholic Social Teaching in the field of criminal law. The author posits the separation of criminal law theology as a research current in the contemporary science of criminal law, which should make it possible to organize the conducted interdisciplinary discourse around issues identical for the contemporary philosophy and dogmatics of criminal law, Catholic Social Teaching and theology.

Keywords: Catholic Social Teaching, Pope Francis, criminal law, justice, mercy, philosophy and theology of criminal law

Contact: Katedra Prawa Karnego Materialnego i Kryminologii, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Gdański, ul. Jana Bążyńskiego 6, 80-309 Gdańsk, Poland

E-mail: tomasz.snarski@ug.edu.pl
https://old.prawo.ug.edu.pl/pracownik/2669/tomasz_snarski
ORCID 0000-0003-2803-5574